

הרב צבי א' נויגרשל

בחירת עם ישראל במשנת הנצי"ב מוולוז'ין

ראשי-פרקים

- א. חידושו של אברהם: השגחה לפי מידת הדין
- ב. בחירת ישראל אינה תוצאה מאיכות העם
- ג. תכלית הבריאה - היצמאות נושאי כבוד ה'
- ד. עם ישראל נבחר להיות נושא כבוד ה' בעולם
- ה. הכשרת עם ישראל לתפקידו
- ו. קיומו של עם ישראל מובטח
- ז. שיטת הנצי"ב: עם ישראל נבחר בשביל התורה
- ח. בעד אחדות ישראל ונגד הפרדת קהילות
- ט. ההשפעה תבוא ע"י חיזוק לימוד התורה

*

א. חידושו של אברהם: השגחה לפי מידת הדין

שני עקרונות כלליים במשנתו של הנצי"ב הם ביסוד הדיון בנושא מאמר זה:

- א. תכלית הבריאה - התגלות כבוד ה'.
- ב. דרכי הגילוי ורמתו של הגילוי נקבעים בהתאם להתנהגות האדם. התייחסותו של ה' כלפי העולם היא לפי מעשי האדם. לאחר המבול, הנהיג הקב"ה את העולם על-פי מערכת חוקי הטבע, אשר נקבעו על-ידו בבריאה. הנהגה זו היא הרמה הנמוכה של גילוי כבוד ה'. כבוד הקב"ה מתגלה במערכת של חוקי הטבע הפועלים תמידית כסדרם, מאז ששת ימי בראשית. אברהם אבינו הביא לשינוי בהנהגה האלוהית. "והנה אברהם גרם שיהיה הכל בעין השגחה ולשפוט במידת הדין".¹ אברהם הוא "קונה שמים וארץ", הוא חיבר "שמים" - "מקור ההשגחה", וארץ - "תכלית הפעולה שימלא על ידי כך כבודו יתברך בכל הארץ".² השגחה, עניינה, הפעלת מערכות הטבע בהתאם למעשי בני-אדם, לפי מידת-הדין. בזה יש גילוי יתר של כבוד ה' בעולם. אברהם אבינו, על-ידי הכרתו את ה' ועבודתו, הביא להתחדשות יחס ההשגחה בין ה' והעולם. החטא הביא לניתוק בין הקב"ה לבין העולם, מערכת הטבע פועלת באופן עצמאי בהתאם לקביעת הרצון האלוהי בששת ימי בראשית.

1 העמק דבר, בראשית יד, ד"ה אל עין משפט.

2 העמק דבר, בראשית יד, יט ד"ה קונה שמים וארץ.

אברהם "מאתה את הקרע", הוא הביא לכך "שיהיו שמים וארץ מחוברים בהשגחה כלפי המעשים"³. בהביאו את השינוי בהנהגה האלוהית הוא נבחר להיות "אב המון גויים", לפרסם אלוהותו יתברך בגויים אף אם לא ייכנסו תחת כנפי השכינה⁴ עם ישראל, זרע אברהם, ממשיך את התפקיד היסודי הזה "המה חלקו יתברך ונושאי מלכותו"⁵. תפקיד נעלה זה הוא כבודם של ישראל והוא יסוד מצוות קידוש השם, שנצטוו ישראל, עניין המורה על "אהבת נפש". אברהם, על-ידי מעשה העקדה, זכה וזיכה את זרעו שיהיו בעלי גדלות נפש, שיהיו מסוגלים לעמוד בתפקיד הנעלה ויהיו מוכנים "למסור נפשם בעד שמו וכבודו"⁶. הקב"ה הבטיח לאברהם, כי בזרעו יהיו הרבה אנשי מעלה מבחינה רוחנית, אשר יאירו ככוכבי השמים. ב"זרע אברהם יש גדולי מעלה יותר מערך החמון"⁶. באומות העולם יהיו יחידים גדולי מעלה רוחנית, אך במספר מועט ביחס למספרם הכללי.

ב. בחירת ישראל אינה תוצאה מאיכות העם

הבחירה של זרע אברהם (=עם-ישראל) להיות העם שהוא חלקו של ה', נושא מלכותו וההבטחה, כי יהיו בקרב העם הזה רבים במעלה רוחנית עליונה, אינם תוצאה של איכות מיוחדת עצמית של עם זה, "אבל בעצם אין גדולת ישראל מסוגלת יותר להיות עם הנבחר לעבודת ה' יותר מכל אומה מעוטי דעת"⁷. אדרבה. טבעו של עם-ישראל הוא כזה, שלא היה ראוי כי יהיו בקרב גדולי דעת רבים. תכונת ישראל הטבעית מחייבת שמירה מתמדת, אשר תבטיח כי עם-ישראל יוכל לעמוד בבחירה ובתפקיד שהוטל עליו. כך אמרו חז"ל "תנא משמיה

3 העמק דבר, בראשית יד, כג ד"ה אם מחוט ועד שרוך נעל.

4 העמק דבר, בראשית כב, יז ד"ה וחרבה ארבה את זרעך. ועיין העמק דבר, בראשית יח, כז ד"ה הנה נא וגו' ואנכי עפר ואפר: "ובשביל חין ערך שפתיים הללו זכו לאפר פרה ועפר סוטה כדאיתא בסוטה דף יז, היינו שזכו בניו שיהיו נרשמים בגדולה על ידי עפרות הללו שאינם מועילים אלא לקדושת נפש ישראל ובוה נודע סגולת נפש הישראל.

5 העמק דבר, בראשית כב, יז ד"ה וכחול אשר על שפת היס. אומות העולם "לא יוכלו לשטוף את גדולת נפשם וכחם הפנימי של בני-ישראל.

6 העמק דבר, בראשית טו, ה ד"ה וספר הכוכבים.

7 העמק דבר, דברים ז, ח ד"ה כי מאהבת ה' אתכם. ועיין העמק דבר, דברים יד, ב ד"ה כי עם קדוש אתה: "פרוש ומובדל לגבוה, ואם כן יש לדעת כי כל צער ומקרה רע רחמנא ליצלו, רצון הקב"ה הוא, לכבודו ית' או לכפרת עוון החי שהוא ג"כ כבוד ה' ורצונו, וראוי למי שמובדל לה' שיבטל צערו מפני רצון ה'". עיין רמב"ן פי' התורה, דברים ז, ז ד"ה (וטעם) חשק.

דר"מ: מפני מה ניתנה תורה לישראל? מפני שהן עזין", מפרש הנצי"ב: "ואלולא מאור של תורה ועמלה היה הדבר קשה עליהם ביותר להלוך בתום אחר ה"י וכי".⁸

הקב"ה טיפח את ייחודו של עם-ישראל, בהתאם לשבועתו לאבות, על-ידי "פעולות גדולות להוציא מארץ מצרים ושלא תהיה נפש מסוגלת להיות עבדים". בפעולה זו, יציאת מצרים, "הקב"ה קנה אתכם (=את עם ישראל) ביחוד".⁷

בדברי הנצי"ב בעניין בחירת ישראל וקביעת מעלתו יש כמה יסודות, שיש להסבירם ולקבוע את היחס ביניהם. לאחר ההסבר, נבחר את יחסו של הנצי"ב בנושא הדיון עם מקורות קודמים אשר עסקו בו.

ג. תכלית הבריאה - הימצאות נושאי כבוד ה'

כאמור, תכלית הבריאה התגלות כבוד ה'. דרכי התייחסותו של הקב"ה לעולם, דרכי הנהגתו וגילוי כבודו נקבעים על-ידי מעשי האדם. מתוך כך מתחייב, ו"כך עלה במחשבה בתחילה", כי מתוך האנושות יימצאו נושאי כבוד ה', יימצאו בני-אדם אשר יקבעו את התגלות כבודו של ה' בעולם, על-ידם תתגלה מלכותו בעולם.⁹

מחשבה זו לא נתממשה. עד הופעת אברהם, כבוד ה' היה בהסתר, העולם הונהג על-ידי מערכת חוקי הטבע, כפי שקבעה הקב"ה בבריאה. אברהם יצחק ויעקב הביאו לשינוי ההנהגה האלוהית. הם הביאו לחידוש יחס ההשגחה בין הקב"ה והעולם, כלומר, להפעלת מערכות הטבע בהתאם למעשי בני-אדם, עד לגילוי כבוד ה' ברמה הגבוהה ביותר, הנהגה נסית על-טבעית.

בעקבות כך, כרת ה' ברית עם האבות וזרעם אחריהם, בה נקבע כי המה יהיו עמודי ההשגחה האלוהית, הם יהיו נושאי גילוי כבוד ה' בעולם. ברית זו קבעה

⁸ העמק דבר, דברים ז, ד"ה כי אתם המעט מכל העמים. ועיין העמק דבר, שמות ג, יח ד"ה וכי אוציא את בני ישראל: "אשר ידע טבעם להיות סרבנים על דעת גדוליהם יותר משאר אוה"ע".

⁹ העמק דבר, דברים י, טו ד"ה ויבחר בזרעם: "דזה עלה במחשבה בשעת בריאת שמים וארץ שיקח לו אומה אחת לחלקו כמבואר בשירת האזינו בהנחל עליון גוים וגוי, ובספר במדבר בפרשת בלעם כג, יט, אלא שלא נבחר איזה אומה עד שבאו אברהם יצחק ויעקב. ויבחר בזרעם אחריהם, שיהיו המה חלק אלוה וממילא חשק במ לאהבה ג"כ כאהבת האב לבן אע"ג שאין מעשיו רצויים כל-כך".

את היחס בין הקב"ה וכנסת-ישראל, הנמשל ל"י"ס ורוכבו". משמעות המשל היא "ישראל המה הסוס של הקב"ה כביכול, שעל פי מעשיהם והשגחה עליהם מנהיג העולם"¹⁰. עם-ישראל מעמיד ממשלת הקב"ה בעולם, על-ידי עם-ישראל מתגלה שלטונו של ה' בעולם¹¹.

היחס בין הקב"ה וישראל הוא יחס של משפיע ומושפע, המסומל בשני הכרובים שעל כפות ארון-העדות. יחס זה מבטא עיקרון יסודי בבריאה, "שכך הוטבע בבריאה שיהא המשפיע משתוקק להשפיע באהבה על המושפע ממנו, והמושפע עיניו תלויות תמיד להמשפיע". עם-ישראל זכה ליחס זה על-ידי הברית "כך תשוקת הקב"ה להשפיע תמיד ברכה באהבה על ישראל"¹². זו המשמעות של הדימוי, הקב"ה הוא אביהם של ישראל והמה בניו "אשר כל מעייניו ועסקיו הם לבניו באשר הם חלק ממנו"¹³.

היחס הייחודי מצד הקב"ה הוא אל כלל האומה. עם-ישראל בכללו מעמיד את ממשלת הקב"ה בעולם. על-ידי האומה מתגלה כבוד ה' בעולם. לכן, עם-ישראל הוא כגוף חי מאוחד, משל לחבל עבה מפותל מרבבות חוטים דקים, המחזברים למעלה, ולמטה הם נפרדים כל חוט לעצמו. הנמשל, הקב"ה הוא "נשמתא דנשמתין וכל הנשמות למעלה מקושרים המה, ולמטה כל אחד מהם נשמה בפני עצמה, ומשום הכי נקראו ישראל גוי אחד, שמאוחדין המה בשרשן למעלה"¹⁴. עם-ישראל נקבע מתוך האנושות להיות "נחלת ה'" בעולם. עם-ישראל במעשיו יקבע את התייחסותו של הקב"ה אל העולם, את דרכי הנהגתו והשגחתו. על-ידי הברית עם האבות יצאה לפועל המחשבה האלוהית הראשונית המחייבת הימצאות בני-אדם אשר יהיו נושאי כבוד ה'⁸. הברית עם עם-ישראל

10 העמק דבר, שמות טו, א ד"ה סוס ורוכבו רמה בים: "והענין דמשמעות סוס ורוכבו נכלל הכל, דכמו הסוס המוכן למלחמה נשמע לרוכבו, כך האיש חיל הוא כסוס לאזונו להתהלך באש ובמים" וכו'.

11 העמק דבר, שמות יג, ד"ה זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים.

12 העמק דבר, שמות כה, יח ד"ה שנים.

13 העמק דבר, דברים לב, ט ד"ה יעקב חבל נחלתו.

14 העמק דבר, דברים לב, ט ד"ה יעקב חבל נחלתו. וכן העמק דבר, בראשית מט, כד ד"ה מידי אבי יעקב: הקב"ה נשמתו דנשמתין דישראל ומשום הכין תנן בסנהדרין (פ"ו מ"ה), אמר רבי מאיר: בשעה שאדם מצטער שכינה מה הלשון אומרת כביכול קלני מראשי קלני מזרועי והוא כמו אם ניזוז חוט המתפרד למטה נגרף החבל למעלה וזהו כחו הגדול של יעקב". בזה תוסבר סמיכות הפסוקים "לא תקום ולא תטר את בני עמך ואהבת לרעך כמוך" - "כך אין לנקום מחברו אחר שכבר הוסיק הרי הוא כמוך, שכל ישראל נפש אחת".

מגלה למפרע, כי המחשבה האלוהית הראשונית מתייחסת אל עם זה. בזה נקבע יחס של אהבה מצד הקב"ה אל עם-ישראל, יחס, שאינו משתנה⁸. כלומר, המחשבה האלוהית הראשונית לא קבעה מי יהיה העם הנושא את כבוד ה' בעולם. מחשבה זו יצאה לפועל עם הופעת האבות וכריתת הברית עמם ועם זרעם, ובזה הוברר, כי עם-ישראל הוא העם שהוא נחלת ה'.

ד. עם ישראל נבחר להיות נושא כבוד ה' בעולם

ודברי הנצי"ב צריכים עיון, באשר כתב במקום אחר¹⁵ "ובא ללמדנו בזה שמתחילת הבריאה שאז חל עליו יתברך שם "משפיע היה במחשבתו בשביל ישראל מקבלי השפעה ביחוד וכידוע הדרש בראשית ברא וגו' בשביל ישראל שנקראו ראשית", משמע, שקביעת עם-ישראל כעם ה' נעשתה מתחילת הבריאה. בהסברו של הנצי"ב לעניין בחירת ישראל, באים לביטוי עקרונות כלליים במשנתו ביחס לדרכי ההנהגה האלוהית.

עקרונות כלליים אלה הם:

א. הרצון האלוהי הראשוני מתממש בפועל שלא על-פי המחשבה הראשונה, כתוצאה של שינוי הנסיבות. בהתאם לשינויים במצב בוחר הקב"ה בדרכים אלטרנטיביות, כדי לממש את המחשבה הראשונית¹⁶.

ב. לעתים, השינויים בדרכי המימוש של המטרה הראשונית באה כתוצאה של מצב שאינו לרצונו של הקב"ה. לעתים, אף מצבים שיש בהם היעדר כבוד שמים¹⁷.

היחס של הקב"ה אל העולם אינו נקבע באופן חד-פעמי. יחסו אל העולם משתנה, מתחדש, על-פי שינויי המצב ועל-פי הצורך לממש את המטרות הראשוניות בנסיבות המשתנות. המטרות האלוהיות קבועות הן קבועות אבל מימושן הוא בדרכים שונות ומשתנות, לעתים בדרכים נסתרות ומקיפות, שאינן צפויות ואינן מובנות¹⁸.

15 העמק דבר, שמות כה, יט ד"ה ועשה כרוב.

16 העמק דבר, במדבר יז, כ ד"ה והשיכותי מעלי וגו' מליניס עליכם: "והרי זה כמו סגולת ישראל שעלה במחשבה בראש הבריאה ומכל מקום לא יצא לאור עולם עד לאחר כמה דורות".

17 העמק דבר, שמות ו, ג ד"ה וארא אל וכו' באל שדי. וד"ה ושמי ה' לא נודעתי להם.

18 העמק דבר, שמות כד, י ד"ה כמעשה לבנת הספיר: "והארץ היא תכלית בריאת שמים וארץ... כי על זה התכלית נברא הכל כדי שימלא כבוד ה' את כל הארץ... והכוונה שכמו ראש המחשבה נקיה וטהורה ככתם פז, כך סוף הפעולה דומה לפז בלי עירוב דעת ומעשה אחר ח"ו,

הנצי"ב מחיל ביחס לנושא הנידון עיקרון כללי נוסף של משנתו.

ה. הכשרת עם ישראל לתפקידו

הברית עם האבות קבעה את עם-ישראל כעם ה', בזה יצא לפועל המחשבה האלוהית הראשונית. נקבעה הבחירה של עם-ישראל. העיקרון הכללי במשנת הנצי"ב אומר: כל קביעה אלוהית דורשת הכנה והכשרה כדי שתתממש¹⁹. על-כן, אף הקביעה האלוהית ביחס לעם-ישראל דורשת הכנה והכשרה כדי שעם-ישראל אכן יתאים לתפקידו ויוכל למלא אותו. שלבי ההכנה וההכשרה הם: גלות-מצרים, יציאת-מצרים, מתן-תורה, מסע בני-ישראל במדבר, כניסת עם-ישראל לארץ-ישראל. שלבים אלה הם "פעולות גדולות" אלוהיות, המכניסות והמכשירות וקובעות את עם-ישראל לתפקידו, אותו ימלא הן במסגרת חיים מדיניים עצמאיים והן במסגרות חיים אחרות.

ראשית ההכנה וההכשרה היא הבטחת ה' ליעקב אבינו לפני ירידתו למצרים "ויאמר אנכי האל אלהי אביך אל תירא מרדה מצרים כי לגוי גדול אשימך שם" (בראשית מו, ג), דרשו חז"ל שיהיו מצוינים שם, "משמעות גוי גדול שיהיו גוי מצוין בפני עצמו ולא משוקעין במצרים, ולפי הפשט משמעות גוי בכל מקום אומה שיש לה מדינה ומלוכה בפני עצמה... ובמצרים נעשו מוכשרים לזה"²⁰. ההכשרה להיות עם רבוני בעל שלטון עצמי הייתה בגלות מצרים, בתנאים בלתי-רגילים להתפתחותו ולצמיחתו של עם רבוני, כדי שעם-ישראל ישמור על ייחודו ועצמאותו אף בתנאים לא-רגילים, כאשר אינו עצמאי מבחינה מדינית ואינו שרוי על אדמתו.

עם-ישראל נתגבש לעם במצרים בהיותו נבדל ומבודד, על-כן ישב בארץ גושן²⁰. עיקרון הבדידות יחול על עם-ישראל בכל משך קיומו, הן בהיותו בארצו והן בגלותו: כל עוד שומר עם-ישראל על עיקרון זה, נשמרת עליונותו. גזירות

אמנם בינתיים והשתלשלות המעשים נעלה מכח אנוש להבין טהרתן באשר נסבכו בחשבונות על ידי אמצעים שלוחי ה'". ועיין העמק דבר, שמות ו, ג ד"ה וארא אל וכו' באל שדי: "דכמו שהאבות ראו כמה עתים שיחי נראה מזה העדר כבוד שמים... אלא להאמין שכך הוא ומסתמא סוף הדבר להגיע מזה כבודו ית"י".

19 העמק דבר, בראשית מו, ג, ד"ה כי לגוי גדול אשימך שם.

20 "וישכן ישראל בדד עין יעקב - ובדד הוא בלי התערבות יתירה עם אומות העולם בריעות והתחתנות אלא בדד מובדלים ומצוינים בפני עצמם ושתי המידות הללו המה עין יעקב, היינו מדתו ומבוקשו של יעקב שבניו יהיו כן" (העמק דבר, דברים לג, כח).

מצרים על בני-ישראל באו מפני רצונם לצאת מבדידותם ולהתערב בין המצרים - "מצאו טוב להשתוות למצרים ולא יהיו ניכרים שהם יהודים ומשום זה, באר המזרח, שהפך לבס לשנוא אותם"²¹. עם-ישראל חייב להיות מרוחק מן העמים בכל התנאים והנסיבות. הקב"ה נוקט אמצעים ולעתים אף אמצעים חריפים כדי לקיים את בדידותו של עם-ישראל. הקב"ה גורם, שעם-ישראל יהיה מבוזז בקרב העמים, כדי שלא יתקבל ביניהם. לעתים, הקב"ה גורם שישראל ינהגו בעת הגלות שלא כדרך הטבע, כדי שיהיו בזויים בעיני הגויים. ההתנהגות הטבעית היא, שגולים יהיו אוהבים זה את זה. בניגוד לכך, אנו עדים לתופעה בעם-ישראל, שאף בהיותו בתנאים קשים בגלות, שוררת שנאת-חינם בקרבם. ולכן, "יהיו מבוזזים בקרב האומות בראותם כי שנאת חנם גוברת בהם, במסירות (=מלשינות) ואין איש מבקש מהם, וכל זה יהיה סבה מהקב"ה שיהיו מרוחקים מן האומות כאשר לא תהיה תקומה כאיש חשוב אלא יעמדו בצורה נמבזה"²².

ו. קיומו של עם ישראל מובטח

שלב נוסף בהכנתו ובהכשרתו של עם-ישראל לתפקידו היה בהיותו במצרים. הוא הוכשר הן בתהליך השעבוד והן בתהליך הגאולה. בשלב השעבוד מתגלה השגחת ה' הייחודית בעצם קיומו של עם-ישראל. המצרים לא השמידו את בני-ישראל וכל הגזירות והרדיפות ועבודת-הפרך לא יכלו להם. מראה הסנה בהר-חורב מלמד על השגחת ה' על בני-ישראל בגלות מצרים. מראה הסנה:

א. האש החזקה בתוך הסנה. אף אחד לא הדליק את האש. האש אינה מתפשטת על כל הסנה.

ב. האש דועכת לאט לאט בלא טעם טבעי.

ג. ה' דיבר אל משה מתוך הסנה ממקום האש.

הסבר המראה: הסנה מסמל את עם-ישראל. האש הבוהרת בתוך הסנה היא "אש הדין וגזירת המלוכה לבה ובוהרת בתוך הסנה שכן עמו ואחיו השפלים

21 העמק דבר, שמות א, ד"ה ותמלא הארץ אותם. זו הסיבה, "שבכל דור ודור עומדים עלינו לכולותינו בשביל שאין אנו רוצים להיות כגרים ונבדלים מן האומות". וכן, העמק דבר, במדבר כג, ט, ד"ה הן עם לבדד ישכון: "לא כדרך כל אומה ולשון כשהולכים בגלות ומתערבים עם המגלים אותם משיגים אהבה וחשיבות... אבל לא כן עם ישראל כשהוא "לבדד" ואינו מתערב עמם "ישכון" במנוחה וכבוד... ו"בגויים" - כאשר הוא רוצה להיות מעורב עמם "לא יתחשב" - אינו נחשב בעינם להתחשב כללי.

22 העמק דבר, ויקרא כו, לז ד"ה ולא תהיה לכם תקומה.

ונדכאים²³. האש הולכת ודועכת, נחלשת, הגזירות מתמעטות, הסנה אינו בוער - בני-ישראל אינם כלים. "ובקש לראות בסנה, מי מעכב שהאש לא יהיה נאחו בסנה ומזה יבין מי מונע לכלות ישראל"²⁴.

ה' דיבר אל משה מתוך הסנה "מאותו מקום שהלבת אש שם, משם קראו אלהים... להשכילו שהשגחתו שורה גם במקום המלכות והגזרות להטותם ולאחוז ברסן כשהשעה צריכה וכענין שאמרו, כל מקום שישראל גולין שכינה שם"²⁴. השגחת ה' חלה אף במקום המלכות והגזירות, אין הקב"ה מתיר את הרסן. גם בעת הגלות המרה והקשה, אין ישראל נתונים ללא השגחה אלוהית. אף במצב זה, ההשגחה פועלת "ומטה הגזרה כפי ההשגחה"²⁵. התשובה הכללית היא "אנכי אלהי אביך", הקב"ה מגין ומשגיח על כלל ישראל.

בכל התנאים מובטח קיום עם-ישראל על-ידי ההשגחה האלוהית. גם כאשר אין לעם-ישראל זכות עצמית "מ"מ שומר ישראל אינו עוזב ח"ו לגמרי אלא עומד מרחוק שומר"²⁵. הנהגה ייחודית זו של הקב"ה ביחס לעם-ישראל במצרים נקבעה לדורות והיא אשר קבעה את מעמדו של עם-ישראל בכל הדורות ובכל המצבים שיעמוד בהם²⁶. גם בשלבי הגאולה נקבעו דרכי ההנהגה של הקב"ה ביחס לעם-ישראל.

23 העמק דבר, שמות ג, ד"ה את המראה הגדול הזה וכו'.

24 שם, ד"ה מתוך הסנה.

25 העמק דבר, בראשית לה, ד"ה ויהי חתת אלהים. וכן בפ"י הנצי"ב לשיר השירים, רנה של תורה, ד, ו עד שיפוח היום: "עד כה וכה שהחטא עושה שלא מסיר ההשגחה מישראל ח"ו... אלא מ"מ הנני זוכר להם מעשה אבות ואמהות להגין עליהם... ואמר הקב"ה עד שיגיע זכות בעלי מלחמה שינצחו וסרו הגורמים הסתר פנים מהם מכל מקום אלך לי אל זכות אבות להשגיח עליהם שלא יכלו ח"ו". וכן שם, ה, ד"ה השבעתי אתכם בנות ירושלים: "וגדולי האומות המשכילים על דבר אמת מבינים כמה גדול הרועה ית' אשר בהשגחתו הנטויה עלינו לא מצאו ידים לאבד את ישראל או לבטל המצוה מהם, וצער ה' וישראל עמו קם לעולם" וכו'. ועיין העמק דבר, שמות ז, כז ד"ה נוגף.

26 העמק דבר, שמות ג, ד"ה אלהי יצחק: "וכאן הודיע הקב"ה למשה בכלל טעם מדוע לא יבער הסנה... דאנכי אלהי אביך הוא המשגיח ומגין על כלל ישראל... והוא תשובה כללית, ולכן אין הסנה נבער מלבד אש הגזרות, כי ההשגחה פועלת בזה. ומעתה מאחר שהודיעו, היה למשה מקום להסתכל באש איך נעשה הדור שהאש אינו אוהו בסנה והיה מבין דרכי השגחתו, איך נשמרים ישראל מכליון, אבל אחר ששמע משה כי אך מעשה האלהים בעצמו הוא "ייסתר משה פניו" - לא בקש לשום עין... לא מצא לב להסתכל איך הקב"ה מנהיג עולמו, ואח"כ כשנתגדל ובקש לדעת דרכיו ממנו ממנו הקב"ה" וכו'.

הקב"ה מודיע למשה "וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש" וכו' (שמות ג-ח). הביטוי "מיד מצרים" נדרש על-ידי חז"ל בשתי משמעויות.

א. "כאדם שהוא אווז את הצפור שאם רצה מיד חונקו".

ב. "כאשם שהוא שומט את העובר ממעי הפרה".

משמעות אי' - ה' שמר על בני-ישראל שלא יאבדום מצרים על-ידי הגזירות. למרות השלטון המוחלט של המצרים, ולמרות שלא הייתה לבני-ישראל כל הגנה טבעית, הם לא הושמדו.

משמעות ב' - הקב"ה הוציא את בני-ישראל ממצרים אף את אלה שלא רצו להיגאל באמת והיו אדישים, ואף את אלה שלא היו ראויים לגאולה²⁷. אבל, אלה שסירבו להיגאל, התרחקו מכלל ישראל, ניסו לנתק את הקשר עם עמם, לא זכו להיגאל, וכן הוא לדורות²⁸.

ז. שיטת הנצי"ב: עם ישראל נבחר בשביל התורה

לאחר הצגת שיטתו וניתוחה, נבחר את יחסו של הנצי"ב אל מקורות שקדמו לו. הנצי"ב אינו מקבל את הסברו של ריה"ל כי בחירת ישראל יסודה ייחוד טבעי-רוחני של עם-ישראל. תפיסתו של ריה"ל היא: "ודי לי בעדות שהעידה התורה כי אותם בחר האלוה לזעם ולאומה מבין כל אומות העולם וכי הענין האלוהי חל בכל המונם... בני יעקב היו כולם סגולה, כולם יחד ראויים לענין האלוהי... אכן זו היא גדולה הנמשכת בכס מאדם הראשון שהיה גדול הנבראים אשר בארץ ולפי זה נתחייבה לכם העליונות למעלה מכל נמצא בארץ"²⁹. כלומר, בחירת ישראל מבוססת על הכושר המיוחד שהוא נחלת עם-ישראל, על-ידי כושר

27 העמק דבר, שמות ג, ח, ד"ה להצילו מיד מצרים. ועיין העמק דבר שמות יב, ג, ד"ה שה לבית אבות שה לבית: "ועוד ראוי לדעת שהיו כמה רשעי ישראל שלא מתו בדבר (במכת חושך) מפני שלא סרבו לצאת ממצרים, מכל מקום לא היו ראויים לגאולה, אך הם נצלו בזכות הכשרים שבבית אב" וכו'.

28 העמק דבר, שמות ד, ט, ד"ה והיו תמים אשר תקח מן היאור. משמעות אות הדם "בא להורות בזה שלא רק בגאולה זו תבוא לרועץ מי שאינו זוכה לה, אלא כך יהיה לדורות שכל גאולה הבאה להכלל מי שאינו זוכה לה מצד איזה חטא המביא לכך, כגון שאינו משתתף עצמו בצרת הכלל וכדו' עוד מתהפכת לאותם האנשים לרועץ", כשם שהמים הנותנים חיים הפכו לדם "כך ענין הגאולה שהוא חיי ישראל יהפוך לאותם האנשים למות".

29 ריה"ל, כוזרי מאמר א צה-צו.

זה, המכונה "הענין האלוהי", מתאפשר היחס הבלתי-אמצעי בין אלוהים ואדם, הן במישור היחיד והן במישור הלאומי. כושר זה עבר בתורשה מאדם הראשון דרך היחידים שבכל דור עד יעקב אבינו ובניו, שבטי יה, שהם היסוד של עם-ישראל.

הנצי"ב נמשך אחר עמדת הרמב"ם: עם-ישראל נתייחד ונבחר על-ידי התורה שניתנה לו במעמד הר-סיני. הסיבה שהתורה ניתנה לעם-ישראל היא התבטחה והברית שכרת הקב"ה עם אברהם אבינו, אשר הכיר את בוראו, הלך בדרכיו יפרסם שמו בעולם. דברי הרמב"ם... "כי זו דת האמת הנכונה אשר ניתנה לנו עד ידי רבן של כל הנביאים הראשונים והאחרונים אשר רוממו ה' בה על כל העמים, כאמרו רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם, בכס מכל העמים. ולא היה זה מפני שאנו זכאים לכך, אלא שהיטיב לנו בגלל שקדם לאבותינו מידיעתו ומשמעתו... וכאשר ייחדנו במצוותיו וחוקותיו ונתלגתה רוממותנו על כל השאר במשפטיו ותורותיו... שזאו אותנו כל העמים על כך בקנאתם ותעיותם" וכו'.³⁰ הבחירה היא הברית בין הקב"ה והאבות. הייחוד של עם-ישראל נובע מהשפעתה של תורה אשר ניתנה במעמד הר-סיני לעם-ישראל בזכות אבות.

יסודות אלה מופיעים בהסברו של הנצי"ב במסגרת כללית. הקב"ה כרת ברית עם האבות כי הם הביאו בהנהגתם לשינוי בהנהגה האלוהית. ברית זו קבעה את בחירת עם-ישראל, היא קבעה את היחס הייחודי של הקב"ה אל עמו. הקב"ה הוא אביהם של ישראל בניו, "אשר כל מעיינו ועסקיו הם לבניו באשר הם חלק ממנו".³¹ בזה יצאה לפועל המחשבה האלוהית הראשונית בבריאה, ונקבע כי עם-ישראל הוא העם אשר הוא חלק אלוה ממעל, אשר ממלא את התפקיד שהוא תכלית הבריאה, גילוי כבוד ה'. נקודת-המוצא של בחירת עם-ישראל - כריתת הברית עם האבות.

בזה ההבדל העקרוני בין שיטת הנצי"ב ושיטת המהר"ל. בחירת עם-ישראל, לדעת מהר"ל, היא בחירה כללית, ישירה. הבחירה מתייחסת לכתחילה אל כלל ישראל, מפני שעם-ישראל מושפע מאמיתת עצמו יתברך ובדבר זה יש להם

30 אגרת תימן, תרגום הר"י קאפח, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' יט.

31 העמק דבר, דברים לב, ט ד"ה יעקב חבל נחלתו.

צירוף וחיבור אל הש"י ועל זה מורה השם הנכבד הזה שנקראו בנים ונקראו בשם בני בכורי, כי שם בן יאמר על שנמצא מאמיתת עצמו³². מציותו של עם-ישראל הוא גילוי של אלוהים בעולם, הוא "חלק אלוה ממעל". הקב"ה כרת ברית עם אברהם לא מחמת הישגיו הרוחניים ומעשיו הטובים. על-כן אין התורה עוסקת כלל בקורותיו של אברהם אבינו עד לדיבור "לך-לך". הקב"ה כרת ברית עם אברהם אבי האומה הישראלית, כמייצגה של אומה של זו המייצגת את ההווה האלוהית בעולם. לדעת מהר"ל, היחס בין ה' ועם-ישראל, תחלתו - "והייתי לכם לאלוהים" ותוצאותיו "והמה יהיו לי לעם", על-כן נכרתה הברית עם אברהם אבי האומה.

ה. בעד אחדות ישראל ונגד הפרדת קהילות

עיקרון אחדות ישראל באשר "הקב"ה הוא נשמתא דנשמתין וכל נשמות ישראל למעלה מקושרים המה... ומשום הכי נקראו ישראל גוי אחד", הוא ביסוד פסק הלכה של הנצי"ב בעניין הפרדת הקהילות. בטאון "מחזיקי הדת" בגליציה העלה הצעה, כי מנהג הפרדת קהילות, כפי שהורו תלמידי ה"חתם-סופר" ונהגו על-פי הוראה זו בקהילות מלכות אוסטריה - הונגריה וגרמניה. שלומי אמוני ישראל "יצאו" מהקהילה הכללית והקימו "קהילה נפרדת", אשר בה חברים רק שומרי תורה ומצוות. הנצי"ב אינו מקבל את ההצעה. הוא מתנגד לה, הוא שולל את ההפרדה והניתוק מאותם חלקים בעם-ישראל שנתרחקו מתורה וקיום מצוות. "והנה המעריך הורו והוגו עצה להיות נשמר מדור זה להפרד זה מזה לגמרי כמו שנפרד אברהם מלוט. במטותא מן המעריך (= העורך) עצה זו קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה"³³.

הנצי"ב מרחיב בהסבר הסכנה שבדרך המוצעת. היא גורמת להתרפת המחלוקת ולשנאת חנם. כך היה בימי הבית-השני, "חרב הבית וגלה ישראל בסיבת מחלוקת הפרושים עם הצדוקים וגם הסב מחמת שנאת חנם הרבה שפיכות דמים מה שאינו מן הדין"³⁴. תופעה זו עלולה לחזור בדורנו אם תהיה פסילה החלטית של חלקים בעם-ישראל "וכל זה אינו רחוק מן הדעת להגיע ח"ו

32 מהר"ל, נצח ישראל, פרק יא הוצאת פרדס תשט"ו, עמ' 40. עיין ב' גרוס, נצח ישראל, ח"א פרק ד עמ' 118-86.

33 משיב דבר, ח"א סימן מד.

34 משיב דבר, ח"א סימן ט.

בעת כזאת גם כן... ויהיו רודפים זה את זה בהיתר דמיון כוזב ח"ו". וקל-וחומר בעת הגלות אין להרשות פרודים מוחלטים בעם-ישראל "והיאך נאמר להפרד איש מרעהו ויבואו אומות העולם ושטפנו מעט מעט ח"ו".

ט. ההשפעה תבוא ע"י חיזוק לימוד התורה

הדרך לחיזוק הדת ולמניעת השפעה רעה מצד פורקי עול תורה ומצוות היא חיזוק לימוד התורה, הפצתה של תורה בכל שכבות העם, "כך עלינו לעשות להחזיק הדת, להרבות תורה בבתי-מדרשים ולעשות כל תחבולות שאפשר שיעסקו בתורה". "הכלל, אם באמת ובתמים אנו באים להחזיק הדת אין עצה כי אם לעסוק בלימוד תורה בלי שום נפקא מינה אם הוא לשמה או שלא לשמה". עצירת תהליך החילון אינה נעשית על-ידי התבדלות מוחלטת, הקמת קהילות נפרדות. אין להביא לקרע שאינו ניתן לאיחוי. את היחס הנכון כלפי עוברי עבירה קובע הנצי"ב על-פי דרשת הפסוק במשלי א-טו "בני אל תלך בדרך אתם מנע רגלך מנתיבתם". פירוש, דרך היא כבושה לרבים נתיב הוא דרך ליחיד, "והזהיר הכתוב אשר בדרך הרבים אע"ג שאי אפשר למנוע דרך מאותו דרך רבים מ"מ אל תלך אתם אחוזי יד, מה שאין כן בנתיבה שלהם שהוא דרך מיוחד להם, מנע רגלך ממש"³⁵.

בתחומים כלל-ישראליים יש מקום לשיתוף-פעולה תוך הסתייגות משיתוף-פעולה חברתי מחשש של השפעה רעה. אבל יש להימנע החלטות משיתוף-פעולה עם פורקי-עול בתחומי הדת והרוח. כאשר הם קובעים דפוסים ודרכים חדשים "אבל בנתיבה המיוחדת להם היינו בית תפילה שלהם וכדו' תמנע רגלך ממש כי אפקירותא ממשוך הלב"³⁶. אבל גם כאן מזהיר הנצי"ב "ואם כי אין להתקוטט עמם וכמו דכתיב אל תתחר במרעים", כלומר, אין להחזיק במחלוקת חריפה "אבל יש להזהר שלא להכשל בחברתם". תפיסת היסוד בדבר אחדות ישראל קובעת, כי אין להביא להרחקה מוחלטת של אותם שאינם שומרי תורה ומצוות. עמדה זו אינה נובעת מרפיון-רוח, כי אם מתוך אחריות לשמירת אחדות ישראל. בעקבות פסק עקרוני זה, הלך תלמידו הגדול הגרא"י קוק זצ"ל. "מחלוקת הדעות על דבר הדרכת הכלל אם בזמן הזה, שרבו פריצים נושאי דגל ההפקרות ביד רמה ראוי להפריד את האומה, שהקשרים נושאי דגל שם ה' לא יהיה להם

שום יחש עם פורקי-העול הפושעים, או שמא כח השלום הכללי מכריע את הכל, כל עיקר פלוגתה זו באה מפני השפלות הכללית, שעדיין לא נגמרה הטהרה לגמרי ביסוד האופי של האומה... אין קץ לרעות הגשמיות והרוחניות של התפרדות האומה לחלקים, אעפ"י שפרוד גמור כהעולה על לב המנתחים באכזריות אי-אפשר והיה לא יהיה³⁶.

תהליכים נוספים בגאולת מצרים ומאורעות נוספים בהמשך, מעמד הר-סיני ומתן-תורה, הסליחה על חטא העגל לאחר תפילת משה, החליכה במדבר ועוד, גילו פנים נוספים בהנהגה האלוהית וביחס המיוחד של הקב"ה אל עם-ישראל, אשר קבעו את עם-ישראל כעם הנבחר - נחלת ה'.

ההנהגה האלוהית ביחס המיוחד אל עם-ישראל, אשר קבעו את עם-ישראל כעם הנבחר - נחלת ה', מתבטאת במעמד הר-סיני, ומתן-תורה, הסליחה על חטא העגל לאחר תפילת משה, החליכה במדבר ועוד, גילו פנים נוספים בהנהגה האלוהית וביחס המיוחד של הקב"ה אל עם-ישראל, אשר קבעו את עם-ישראל כעם הנבחר - נחלת ה'.
ההנהגה האלוהית ביחס המיוחד אל עם-ישראל, אשר קבעו את עם-ישראל כעם הנבחר - נחלת ה', מתבטאת במעמד הר-סיני, ומתן-תורה, הסליחה על חטא העגל לאחר תפילת משה, החליכה במדבר ועוד, גילו פנים נוספים בהנהגה האלוהית וביחס המיוחד של הקב"ה אל עם-ישראל, אשר קבעו את עם-ישראל כעם הנבחר - נחלת ה'.
ההנהגה האלוהית ביחס המיוחד אל עם-ישראל, אשר קבעו את עם-ישראל כעם הנבחר - נחלת ה', מתבטאת במעמד הר-סיני, ומתן-תורה, הסליחה על חטא העגל לאחר תפילת משה, החליכה במדבר ועוד, גילו פנים נוספים בהנהגה האלוהית וביחס המיוחד של הקב"ה אל עם-ישראל, אשר קבעו את עם-ישראל כעם הנבחר - נחלת ה'.

36 אורות, אורות התחיה, הוצי מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"י, עמי עג.